

Артем Курас

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПАРАДИГМИ

Охарактеризовано процес розбудови Збройних сил незалежної України, розкрито стан військово-промислового комплексу нашої держави, наявні і потенційні загрози у військовій сфері; проаналізовано готовність країни до збройного конфлікту, нормативно-правову базу у військовій сфері; визначено політичні чинники, які ослаблюють як обороноздатність країни, так і рівень її національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, Збройні сили України, військовий конфлікт.

Kuras A. National security of Ukraine: military and political aspects. The process of building the Armed Forces of Ukraine's independence the analyzed, state of military-industrial complex of our country, existing and potential threats in the military field the expended; the readiness of the country to the armed conflict, the regulatory framework in the field military the analyzed; the political factors that weaken the defense of the country as well and the level of national security the defined. The issues of the regionalism processes activization in Ukraine and its influence on the unity of the country are analyzed. Besides, the author underlines that the issues of regional identity are becoming important in terms of any country development, thus, it should attract the attention of the experts and politicians as well.

Key words: national security, the Armed Forces of Ukraine, military conflict.

Кінець 2013 – початок 2014 рр. – надзвичайно складний період для молоді Української держави, який ознаменувався черговими викликами для національної безпеки країни. Революційні події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до Конституції 2004 р., формування незаконних військових формувань, ослаблення впливу центру на окремі області, що виявляється у відмові виконувати рішення Уряду та Верховної Ради України, боротьби політичних еліт тощо. По-над те, не визнаючи легітимність нової Української влади, Російська Федерація направила війська на Кримський півострів, що може призвести до початку Російсько-Української війни.

Зважаючи на вищесказане, на сьогодні особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних із рівнем національної безпеки України. Особливе зацікавлення не тільки науковців, але й широкого кола громадянства викликає проблема готовності Збройних сил України до масштабних військових дій.

Окреслене коло питань спричинило широкі дискусії серед різних шкіл безпекознавства. Джерельну основу статті становлять закони України «Про Військову службу правопорядку в Збройних силах України» [1], «Про державний кордон України» [2], «Про Державну прикордонну службу України» [3], «Про Збройні сили України» [4], «Про оборону України» [5], «Про основи національної безпеки Ук-

раїни» [6], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [7], «Про розвідувальні органи України» [8], «Про Службу безпеки України» [9], Постанова Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» [10], Стратегія національної безпеки України [11], Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» [12].

Основна мета статті – проаналізувати військово-політичні аспекти національної безпеки України в історичній ретроспективі.

Розташування України у географічному центрі Європи робить її об'єктом постійних воєнних загроз як локального, так і світового характеру. Ситуацію ускладнюють суперництво в політичній, економічній і військовій сферах між існуючими і виникаючими центрами сили на континенті, потенційні вогнища напруженості, збройні конфлікти на регіональному рівні, наявність у мирний час у ряді держав значних збройних сил, а також ядерної зброї.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначено наявні і потенційні загрози у військовій сфері, якими стали: 1. Поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; 2. Недостатня ефективність наявних структур і механізмів; 3. Гарантування міжнародної безпеки та глобальної стабільності; 4. Можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; 5. Нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; 6. Небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; 7. Повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України; 8. Накопичення кількості застарілої та непотрібної для Збройних сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; 9. Незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України; 10. Незадовільний рівень соціального захисту військово-вслужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей [13].

Серед окреслених факторів потенційних загроз у військовій сфері на сьогодні чи не найбільшу небезпеку становить «недо-

стаття ефективність існуючих структур і механізмів». Ще у 1991 р. Верховна Рада України підпорядкувала собі «всі військові формування, що дислокуються на території республіки» [14], та започаткувала створення Міністерства оборони та, відповідно, Збройних сил. Перші спроби реформування колишньої Радянської Армії полягали переважно в безсистемному скороченні за відсутності чіткого стратегічного бачення майбутньої моделі національного війська. Масштаби скорочення були безпрецедентними: за п'ять років звільнено 410 тис. військовослужбовців, розформовано 3500 військових структур [15, с.57].

Водночас наголосимо, що на стан воєнної безпеки країни у цей період негативно впливала нестійкість функціонування вітчизняної економіки та зниження науково-технічного потенціалу. Особливо небезпечним стало катастрофічне зниження рівня ВВП. Економічний фундамент системи воєнної безпеки країни підривався також невизначеністю характеру взаємин власників підприємств різних форм власності з елементами цієї системи [16, с.214]. У критичному стані перебував виробничо-технологічний потенціал оборонної промисловості. Відсутність фінансування фактично блокувало створення зброї нового покоління [15, с.59–65].

Аналіз нормативно-правових актів вищих органів влади показує, що гарантування національної безпеки держави відбувалося на вкрай низькому рівні [17, с.150–156].

Тільки після затвердження Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р. розпочався системний процес створення Збройних сил. У цей же період продовжилися скорочення чисельності Збройних сил України. Наприкінці 1997 р. відповідно до затвердженої Указом Президента України від 20 січня 1997 р. Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України чисельність армії була скорочена на 24 530 осіб [15, с.146]. У 1998 р. постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня чисельність військовослужбовців збережено на рівні 320 тис. осіб [15, с.146]. Наприкінці 2000 р. Збройні сили України скоротили свою чисельність до 350 тисяч осіб у складі трьох оперативних командувань, п'яти армійських, двох авіаційних корпусів та трьох корпусів ППО [15, с.146].

Фахівці відзначають, що у цей період воєнна безпека держави перебувала у вкрай незадовільному стані. «Незважаючи на ці заходи, в СВ України на 1999 р. зберігалася громіздка й витратна система керування, успадкована від Радянської Армії. За чисельності понад 154 тис. чол. у них було 5 штабів корпусів і 12 бойових дивізій... До корпусів у СВ України входила така сама кількість особового складу, як і у західних дивізіях, дивізіях – як у бригадах. Боездатність українських дивізій скороченого складу була низькою. Наявність у СВ такої великої кількості «карликових» корпусів і дивізій пояснювалася критиками впливом генеральського «лобі» для збереження максимальної кількості генеральських посад» [18, с.23].

Надалі пріоритетним напрямом розвитку Збройних сил України стала розробка програм, які б максимально відповідали вимогам сучасної збройної боротьби (Державної програми розвитку Збройних сил на 2006 – 2011 рр.) [19]. Вона визначила нові терміни завершення переходу на контрактний спосіб комплектування – 2010 р., замість 2015 р. [19, с.3]. Державна програма розвитку Збройних Сил на 2006 – 2011 рр. змушує констатувати: 1. Практично зупинилися процеси надходження до ЗС України нових та модернізованих зразків ОВТ; 2. Заходи бойової підготовки ЗС України не виконані в повному обсязі, що не дозволило досягти запланованих показників підвищення рівня готовності ЗС до виконання завдань за призначенням; 3. Зупинено процеси відновлення непорушних запасів, реформування арсеналів, баз і складів, на яких зберігаються надлишкове та непридатне для використання озброєння та військове майно; 4. Не досягнуто встановлених показників укомп-лектованості ЗС військовослужбовцями за контрактом; 5. Не дотримано однієї із головних вимог успішного переходу ЗС на професійну основу – забезпечення військовослужбовців житлом; 6. Зменшено темпи передачі функцій з квартирно-експлуатаційного, речового та інших видів забезпечення цивільним структурам; 7. Не вдалося позбавити ЗС від тягаря збереження надлишкового майна, непридатних ракет і боєприпасів у запланований період; 8. Уповільнені темпи впровадження Єдиної автоматизованої системи управління Збройними силами, стаціонарних і мобільних цифрових інтегрованих мереж зв'язку [20, с.144].

Важливим етапом для Збройних сил України став 2010 р. За його підсумками дано чіткі відповіді на критично важливі питання стосовно: оцінки безпекового середовища та тенденцій його розвитку на період до 2025 р.; майбутніх викликів і загроз національній безпеці України; національних інтересів у сфері безпеки і оборони; необхідних заходів захисту національних інтересів у сфері безпеки і оборони; визначення необхідних оборонних спроможностей захисту національних інтересів.

Враховуючи можливі шляхи розвитку подій, можна виділити три умовні варіанти залучання Збройних сил України для упередження зовнішнього збройного нападу та гарантування національної безпеки держави. Перший – відбиття агресії західних країн, які межують із Україною. Такий варіант, відзначає В. Ліпкан, можливий за умови посилення силового протистояння Росії та НАТО. У такому разі Збройні сили України матимуть справу із об'єднаною військовою силою євроатлантичної спільноти, яка має змогу вести війни шостою покоління з використанням високоточної зброї та новітніх технологій [16, с.250].

Другий варіант, як показав час, найвірогідніший – це відбиття збройного нападу Росії. За кількісними та якісними показниками російська армія має переваги над українською. Маючи на озброєнні стратегічні та тактичні системи ядерної зброї і визначивши можливість їх застосування у звичайному збройному конфлікті, Росія не може програти війну.

Третій варіант виключає вплив Збройних сил України на розвиток подій, якщо Росія та НАТО спробують вдатися до «з'ясування відносин» на нейтральній території. Для цієї ролі найкраще підходить країна-буфер, що має для цього всі необхідні умови: російську військово-морську базу на своїй території (будь-яка провокація збройного нападу на російську військово-морську базу може призвести до розгортання збройних дій на території України); самопроголошений нейтралітет, населення, одна частина якого спрямована на Захід, інша – на Схід; вищі законодавчі та виконавчі органи держави, які конкурують між собою у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів, наявність сильних регіональних еліт, які проводять самостійну, подеколи таку, що суперечить державній, політику тощо [16, с.250–251].

Однак війсьній безпеці України загрожують не тільки зовнішні фактори, але й внутрішні. Крім хронічного недофінансування, помічаємо також системні прорахунки в підходах до розроблення Державної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 року. Для гарантування національної безпеки України необхідні розробка і послідовне проведення реалістичного військово-політичного курсу, підвищення рівня соціально-економічного розвитку, зміцнення військової організації держави, виходячи з військових погроз її національним інтересам, визначення і використання найбільш ефективних можливих форм і способів їх нейтралізації.

Завершуючи огляд досліджуваної проблеми, важливо наголосити на політичній складовій, адже головні виклики для національної безпеки України мають переважно внутрішній характер. Вважаємо, що першою і найгострішою загрозою внутрішньополітичного характеру стала відсутність внутрішньої консолідації – політикуму, влади та суспільства. Передусім помітне розшарування суспільства та його поділ з багатьма ознаками: регіональними, політичними, майновими, мовними, конфесійно-релігійними тощо.

Як свідчать результати соціологічних опитувань, є кілька основних проблем, у розумінні та оцінці яких між жителями різних регіонів країни спостерігаються суттєві розбіжності. До них, як правило, належать: оцінки певних подій і явищ в історії України (зокрема, діяльності ОУН-УПА), так зване «мовне питання» (про стан захисту української/російської мови і статус російської мови в Україні), «церковне питання» (що охоплює проблеми як міжконфесійних відносин, так і створення Єдиної помісної православної церкви), проблема зовнішньополітичних орієнтацій громадян (насамперед, питання приєднання України до НАТО). Під час президентських кампаній 2004 – 2010 рр. р. до цього переліку потрапили проблеми «регіонів-донорів і регіонів-реципієнтів» і федералізації України.

Значно гірша ситуація із консолідацією українського політикуму. Політична боротьба в Україні перетворилася, фактично, на недобросовісну політичну конкуренцію, метою якої є політичне знищення опонентів і здобуття влади будь-яким способом. У вітчизняних реаліях боротьба за владу є фактично боротьбою за доступ до розподілу ресурсів, великою мірою – за власну користь учасників цієї боротьби.

На сьогодні яскраво помітні декілька видів політичних конфліктів в Україні, що суттєво впливають на стан національної безпеки держави: між гілками влади, у т.ч. у процесі становлення інституту президентства; внутрішньопарламентський; між політичними лідерами; між партіями; усередині державно-адміністративного апарату. Складність ситуації полягає в тому, що всі ці політичні конфлікти накладаються один на одного.

Актуальною причиною конфлікту всередині державно-адміністративного апарату в Україні на сьогодні є управлінська криза. Заміна управлінців середньої ланки представниками нової політичної команди призвела до некерованості на місцях і в багатьох центральних органах влади. В органи влади приходять представники фінансово-промислових груп і особи, пов'язані з кримінальними угрупованнями, котрі діють у своїх власних інтересах. Усе це призвело до втрати авторитету державної служби й органів державної влади.

Ситуація ускладнюється невизначеністю національних інтересів, надмірністю бюрократичного апарату, а також неефективністю державного управління. Понад те, політичні сили не усвідомлюють потреби збільшення фінансування Збройних сил – головного гаранта національної безпеки України.

Наголошу, що слабкість демократичних інститутів України – ще одна проблема внутрішньополітичного розвитку Української держави, що ослаблює рівень національної безпеки. Найбільшою загрозою у цій сфері є слабкість українського парламентаризму, яка виявляється насамперед у різних формах непарламентської політичної конкуренції в Парламенті.

До виявів слабкості демократичних інститутів можна також віднести невідповідність політичних партій їх призначенню. Нинішні політичні партії України, за невеликим винятком – фактично виборчі проекти, мета яких – здобуття влади, а не просування інтересів тієї чи іншої суспільної групи та пошук суспільного консенсусу.

Таким чином, сьогодні яскраво помітна низка дестабілізуючих чинників, які суттєво ослаблюють рівень національної безпеки Української держави. Набуває реальних ознак загроза виникнення внутрішнього конфлікту, спричиненого зростанням розриву між елітою та суспільством, масовим зубожінням громадян, втратою

довіри до влади. Як влада, так і опозиція неспроможні ефективно протидіяти цим тенденціям, а іноді зацікавлені у збереженні таких тенденцій, як аргумент у боротьбі з політичними опонентами. Протести на економічному підґрунті за умови розпалювання українськими політиками наявних суперечностей і цілеспрямованого зовнішнього впливу можуть перерости в сепаратистські заворушення¹. Крім відомих проблем Криму, зростають ризики дестабілізації ситуації на Південному Сході та в окремих західних регіонах України, де до чинників різкого економічного спаду, цілеспрямованого маніпулювання суспільною свідомістю, провокаційних дій деструктивних політичних сил додається криміналізація враженого кризою суспільства.

Аналіз стану законодавчої бази і практичних дій державних органів і громадських організацій у питаннях гарантування воєнної безпеки, нинішнього соціально-політичного і економічного стану України дозволяє стверджувати, що на сьогодні необхідна глибока перебудова системи гарантування воєнної безпеки України, котра ґрунтуватиметься на удосконаленні як законодавчої бази України, так і практичної діяльності органів державної влади і громадських організацій.

На сьогодні у сфері національної безпеки, крім спільних глобальних загроз, найбільш гострими для України є питання базування Чорноморського Флоту Російської Федерації у Криму, делімітація кордонів в Азово-Чорноморському басейні, розбіжності у відносинах з Румунією стосовно лінії кордону по р. Дунай². Шляхи їх вирішення значною мірою перетинаються з геополітичними (відносинами з ЄС та Росією) та економічними (підтримка вигідних для України проектів або її участі в них) питаннями, що вимагає від України дотримання балансу інтересів у відносинах з партнерами, наявності у держави чіткої стратегії і пріоритетів розвитку.

Події останніх місяців в Україні, починаючи з 21 листопада 2013 року і до теперішнього часу, ще раз довели правомірність тієї аксіоматичної істини, що тільки ефективні та існуючі як фактичний політичний актор державні інституції й механізми можуть

¹ Станом на січень 2014 р.

² Робота відтворює події до анексії Криму

принести користь як конкретному громадянину, так і суспільству, країні загалом. При всьому цьому необхідно на тлі відвертого екстремізму й насилля, які, на жаль, стали буденною реальністю нашого життя, окремо наголосити та підкреслити недопустимість розпаду і демонтажу функцій держави як таких, переродження держінституцій на інструмент ведення громадянської війни.

1. Закон України «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України» // Відомості Верховної Ради. – 2002. – №32. – Ст. 225.

2. Закон України «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1992. – №2. – Ст. 5.

3. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №27. – Ст. 208.

4. Закон України «Про Збройні Сили України» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – №9. – Ст. 108.

5. Закон України «Про оборону України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №9. – Ст. 106.

6. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.

7. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №35. – Ст. 237.

8. Закон України «Про розвідувальні органи України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №19 – Ст.94.

9. Закон України «Про Службу безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №27. – Ст. 382.

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» // Офіційний вісник України. – 1998. – №30. – С. 33 – 42.

11. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України №105 від 12 лютого 2007 р. – К., 2007. – 15 с.

12. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» // Офіційний вісник України. – 2004. – №30. – Т.1. – Ст. 2005.

13. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.

14. Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту: Постанова Верховної Ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1428-12>

15. Військові кадри Збройних Сил України на рубежі століть (1991–2009 рр.) : (історичний нарис створення системи кадрових органів Збройних Сил України) / [В. В. Жолукевський, А. П. Медвідь, В. В. Мазур, В. В. Колесник, О. В. Яцино; за заг. ред. В. А. Діброва]. – К. : Едельвейс і К, 2009. – 215 с.
16. Ліпкан В. Національна безпека України / В. Ліпкан. – Київ, 2009. – 314 с.
17. Артюх В. Реалізація завдань концепції кадрової політики з підготовки військових фахівців / Артюх В. М., Толок І. В., Ващенко Є. М. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – №234. – С. 150–156.
18. Бараш Ю. Трансформація організаційної структури Збройних сил України на сучасному етапі / Ю. Бараш // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2. – С.22–34.
19. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 роки. – Київ, 2006. – 65 с.
20. Бойко Р. Аналіз стану виконання Державної програми розвитку Збройних сил України на 2006 – 2011 рр. За показниками видатків на потреби Збройних сил / Р. Бойко, О. Семененко, Ю. Добровольський та ін. // Системи управління, навігації та зв'язку. – 2011. – Вип.4. – С.141–148.